

Бацевич Ф. С.

НАРИСИ З ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ

Львів : ПАІС, 2010.— 336 с.

Автор книжки «Нариси з лінгвістичної прагматики», безперечно, має рацію, відзначаючи, що в мовознавстві другої половини ХХ ст. відбулася зміна наукової парадигми вивчення мови. Основними рисами сучасної лінгвістики Ф. С. Бацевич вважає антропоцентризм, функціоналізм та комунікативність. Встановлення нових домінант у дослідженні мови стало поштовхом для розвитку низки лінгвістичних дисциплін. Зокрема, вивчення впливу людського чинника на функціонування та розвиток мови, на мовлення й мовленнєву діяльність відбилося в дослідженнях з лінгвістичної прагматики.

Мета монографії Ф. С. Бацевича — побудова наукової парадигми лінгвістичної прагматики (лінгвопрагматики, прагмалінгвістики), яка, за Т. В. Булігіною, власне, і є сутністю лінгвістичного дослідження (с. 5). Адже в межах сучасної лінгвістичної прагматики, як відзначає Ф. С. Бацевич, розглядається «широке коло проблем, пов'язаних, фактично, з усіма модусами існування мови» (с. 6).

Попередні праці дослідника («Основи комунікативної лінгвістики» (2004, 2009), «Смисл: сутність і сфери вияву в мові» (2004), «Сучасна риторика, прагматика спілкування і категорія точки зору» (2007), «Умови успішності мовленнєвого жанру: спроби типології» (2008), «Емпатія як категорія тексту (дискурсу)» (2009) та ін.) стали підґрунтям для формування поглядів щодо прагматики взагалі та власне лінгвістичної

прагматики. Це дозволило йому уточнити сутність і предмет нової дисципліни, її категорійний апарат, окреслити проблемне поле, визначити методи лінгвістичної прагматики, а також зробити лінгвістичноісторіографічний огляд становлення та розвитку лінгвістичної прагматики як самостійної наукової дисципліни (с. 7).

Перший розділ монографії присвячено дослідженню загальнотеоретичних і методологічних проблем нової дисципліни. Особливу увагу Ф. С. Бацевич приділяє уточненню предметного поля, зважаючи на те, що питання визначення предмета лінгвопрагматики й досі залишається дискусійним (с. 10). Дослідник звертається до виділення підставової категорії нової дисципліни, за допомогою якої можна визначити предмет дослідження. Ф. С. Бацевич, спираючись на погляди Е. Бенвеніста та Ю. С. Степанова, вважає, що в основу лінгвістичної прагматики має бути покладена «категорія суб'єктивності в її вияві у Мові, Мовленні та Мовленнєвій діяльності (Комунікації, Спілкуванні) в цілому» (с. 10). Слід відзначити, що автор уточнює та доповнює твердження своїх попередників, адже категорія суб'єктивності є значно ширшим поняттям (порівняно з категорією суб'єктності в Ю. С. Степанова) і, «окрім чинників особистостей адресанта, адресата, їхніх зв'язків», містить у собі й низку інших, «пов'язаних із виявом суб'єктивності в Мові, Мовленні й Мовленнєвій діяльності

© В. ГЛУЩЕНКО, А. ОРЕЛ, 2011

<...> конотативних складників лексичних і граматичних засобів, що сформувались під впливом особистісних чинників спілкування; тональності й атмосфери спілкування; умов успішності дискурсів, мовленнєвих жанрів і мовленнєвих актів» тощо (с. 11). Ф. С. Бацевич робить висновок, що предметом лінгвістичної прагматики «слід уважати комунікативну (мовну і мовленнєву) особистість, яка є джерелом вияву суб'єктивного» в усіх модусах існування мови (с. 52). Лінгвістичну прагматику автор визначає як «напрямок сучасної лінгвістики, предметом якої є суб'єктивний чинник у Мові, Мовленні й Комунікації (Мовленнєвій діяльності, Спілкуванні)» (с. 47).

Називаючи суб'єктивність підставою категорією лінгвістичної прагматики, Ф. С. Бацевич зазначає, що суб'єктивний чинник — «це людський погляд на світ», основою якого є «духовні зв'язки людей», що спілкуються. Тож прагматичні явища виявляють себе в межах комунікації. Насамперед треба орієнтуватися на дискурс як «найважливішу категорію міжособистісного спілкування», мовленнєвий жанр як «базову одиницю комунікації» (с. 13) та мовленнєвий акт (елементарний складник двох попередніх категорій) (с. 16). Ф. С. Бацевич здійснює докладний аналіз поглядів інших дослідників щодо визначення сутності та класифікації зазначених вище понять, а також уточнює визначення дискурсу, мовленнєвого жанру і мовленнєвого акту як найважливіших категорій вияву прагматичних явищ (с. 12–16).

Актуальною проблемою молодшої наукової дисципліни є виділення межової (мінімальної) дослідницької одиниці. Для лінгвопрагматики такою дослідницькою одиницею Ф. С. Бацевич вважає комунікативний прагматичний смисл (с. 16) як складник загального комунікативного смислу (апріорного, «наявного у психічній діяльності кожного індивіда», та апостеріорного, «який виформовується у ході комунікації») (с. 18). За Ф. С. Бацевичем, комунікативний прагматичний смисл як дослідницька одиниця лінгвістичної прагматики у реальному спілкуванні нерозривно пов'язаний з комунікативним семантичним смислом (с. 22). Крім цього, дослідник виділяє «як мінімум три сфери» існування комунікативного прагматичного смислу, що вказує на «неоднорідність його вияву в комунікації»: 1. Комунікативний прагматичний смисл соціального характеру. 2. Комунікативний прагматичний смисл культурного характеру. 3. Комунікативний прагматичний смисл духовно-психологічного характеру (с. 25).

Дискусійним питанням сучасної лінгвопрагматики та лінгвістики взагалі є розмежування семантичного і прагматичного склад-

ників загального комунікативного смислу. Тому і спроби виділення відмінностей між семантикою та прагматикою одиниць і категорій природної мови є актуальною проблемою лінгвістики. Проаналізувавши погляди ряду дослідників (Дж. Ліча, О. Падучевої та ін.), Ф. С. Бацевич робить висновок про неможливість остаточного розв'язання цього питання на сучасному етапі розвитку науки про мову (с. 29). Цінним є спостереження лінгвіста щодо зв'язку семантичних і прагматичних чинників у мові. Так, можливість переходу прагматичних явищ (контекстно і ситуативно зумовлених) до явищ семантичних, «постійних, структурно релевантних значеннєвих рис конкретної мовної одиниці», дозволяє Ф. С. Бацевичу сформулювати важливу тезу: у діячорічному аспекті сучасна мовна семантика — це «колишня прагматика» (с. 30).

До низки нерозв'язаних питань лінгвістичної прагматики Ф. С. Бацевич додає нечітку окресленість проблемного поля, неформованість методів і неопрацьованість метамови опису об'єктів (с. 30). Вирішення зазначених питань пов'язане з дослідженням «найзагальніших філософсько-наукових і власне мовознавчих засад лінгвістичної прагматики» (с. 30). На думку вченого, сутності досліджуваного наукового напрямку відповідає екзистенційна феноменологія, однією з «найважливіших декларацій якої є повернення до суб'єкта пізнання, тобто людини» (с. 31).

Ф. С. Бацевич зазначає, що «сучасна лінгвістична прагматика ще чітко не визначила свої гносеологічні засади», проте «на роль філософської підвалини» нової наукової дисципліни «несміливо претендує екзистенційна феноменологія, тісно пов'язана з герменевтикою та окремими напрямками й поняттями постструктуралістського підходу до живої мови» (с. 34–35). Таким чином, уточнення методологічних засад лінгвістичної прагматики — «один із найважливіших пріоритетів сучасної лінгвістичної епістемології» (с. 35).

Загальнолінгвістичні засади прагматики, на думку дослідника, ґрунтуються на діяльнісному принципі, основи якого було закладено в працях В. фон Гумбольдта, Я. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні, К. Бюлера, М. М. Бахтіна та ін. (с. 35). Одним із типів людської діяльності є вербальне спілкування, яке «ґрунтується на людському (суб'єктивному) чиннику» (с. 36). Дослідження цієї категорії в межах теорії мовленнєвих актів та комунікативної лінгвістики, на думку Ф. С. Бацевича, «можна розглядати як частковонаукове (лінгвістичне) підґрунтя лінгвістичної прагматики» (с. 36).

Розроблення лінгвопрагматичних методів дослідження суб'єктивних чинників у мовному матеріалі ще не завершено. Проте як сучасна міждисциплінарна й синтетична сфера досліджень мови (с. 47) лінгвістична прагматика користується «елементами методик і прийомів структурного методу, дискурс-, контент- та інтенс-аналізу, аналізу трансакційного» тощо (с. 37–41). Існування власне прагматичного аналізу, що його обстоюють деякі дослідники, Ф. С. Бацевич заперечує, зважаючи на відсутність «методик і прийомів вивчення мови, властивих лише цьому методу» (с. 41). Справою майбутнього автор рецензованої монографії вважає також «створення формалізованої метамови опису прагматичних явищ», що є можливим за умови «поетапного втілення низки дослідницьких проектів» (учений подає їх перелік) (с. 43).

Наголошуючи на міждисциплінарності та синтетичності нового напрямку науки про мову, Ф. С. Бацевич докладно розглядає зв'язки лінгвістичної прагматики з іншими сферами лінгвістики, зокрема з філософією мови, семіотикою, комунікативною лінгвістикою, теорією інформації, комунікативістикою, теорією мовленнєвої діяльності, соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, риторикою, прикладним мовознавством (с. 48–51). Проте наявність тісних взаємозв'язків, на його думку, не перешкоджає відмежуванню лінгвістичної прагматики від інших напрямів лінгвістики, що дозволило новій дисципліні впевнено «завойовувати своє неповторне місце у межах сучасної функціонально-комунікативної, антропо- і когнітивнозорієнтованої» науки про мову (с. 51).

Досить змістовним, на нашу думку, є лінгвістичноісторіографічний огляд становлення загальної та лінгвістичної прагматики як самостійних наукових напрямів. Ф. С. Бацевич зазначає, що підґрунтя цих наукових напрямів було закладено в межах філософії (неокантіанство, лінгвофілософські ідеї Л. Вітгенштейна); логіки (ідеї К. І. Льюїса, Р. Карнапа, Р. Монтегю); семіотики (праці Ч. С. Пірса, Ч. У. Морріса) тощо (с. 53–72). Формування ідей прагматики в межах лінгвістики, тобто власне лінгвопрагматичних ідей, дослідник поділяє на два етапи: 1. «Початковий» — становлення антропних концепцій мови (кінець XVIII ст. — початок XIX ст. — 50-і роки XX ст.). Визначальними на цьому етапі є концепції В. Гумбольдта та його послідовників (Й. Л. Вайсгербера, Й. Тріра, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа та ін.) (с. 73–80). 2. «Сучасний етап розвитку лінгвістичної прагматики» (початок 60-х років XX ст. — наш час; проте ця хронологія, за Ф. С. Бацевичем, є умовною; у межах друго-

го етапу автор монографії розглядає й праці лінгвістів першої половини XX ст.) (с. 73). У монографії докладно проаналізовано оригінальні концепції К. Бюллера, Ш. Баллі, М. М. Бахтіна, Е. Бенвеніста, Р. О. Якобсона, Т. ван Дейка, С. Левінсона, Дж. Ліча, Г. П. Грайса, В. В. Богданова, Т. В. Булігіної, Н. Д. Арутюнової, В. З. Дем'янка, Ю. С. Степанова, Дж. Мея, І. П. Сусова, в яких відбито сучасний погляд на лінгвістичну прагматику як динамічну та функціонально-комунікативну сферу досліджень живої мови (с. 81–100).

Розв'язуючи актуальні проблеми класифікації та систематизації явищ пов'язаних із вивченням суб'єктивних чинників у спілкуванні, Ф. С. Бацевич вказує на «надзвичайну різномірність» досліджуваних процесів, які «зачіпають широкий спектр інших мовних явищ різних рівнів» (с. 43). Визначаючи розділи лінгвістичної прагматики, Ф. С. Бацевич спирається на засади традиційної лінгвістики, «проблемні аспекти якої виділяються з урахуванням специфіки вияву і функціонування одиниць, їх парадигматичних і синтагматичних зв'язків», а також на ідеї Дж. Мея (с. 44). Дослідник виділяє чотири розділи лінгвістичної прагматики: 1) мікропрагматику «як прагматику одиниць мовного коду», 2) макропрагматику — «прагматику категорій мовного коду», 3) мегапрагматику, яка «охоплює собою низку категорій міжособистісної інтеракції», а також 4) прагматику комунікативних девіацій — «особливу сферу прагматичних досліджень..., які виявляються безпосередньо пов'язаними із проблемами мікро-, макро- і мегапрагматик» (с. 45–46).

Зважаючи на те, що більшість проблем, які досліджуються в мікропрагматичній, вже достатньо вивчена в сучасній лінгвістиці, Ф. С. Бацевич звертається до висвітлення насамперед тих питань, що вважаються дискусійними (с. 101). Зокрема, розглядає проблему встановлення семантико-прагматичних особливостей дискурсивних слів (носіїв дискурсивної суб'єктивності) та їх функціонування (с. 112). Досліджуючи прагматику граматичних (синтаксичних) одиниць, Ф. С. Бацевич встановлює зв'язок прагматичних чинників та лексико-граматичних одиниць мови. Так з'являється теза про можливість переходу суб'єктивних елементів у «постійні складники спілкування, а з часом — у факти мови» (с. 115).

У межах мікропрагматики автор розглядає також проблему прагматичних перформативів та мовних засобів їх формування й утілення (передусім такими засобами вважаються вигук і частки) (с. 131–136). З дослідженням питання прагматичних перформативів пов'язане виділення рівнів форму-

вання перформативності й встановлення «симетричної ієрархії» її вияву. Ф. С. Бацевич пропонує таку класифікацію: 1) семантичні констатииви; 2) семантичні перформативи; 3) прагматичні констатииви; 4) прагматичні перформативи тощо (с. 136).

Важливу роль в «організації й плинні процесів спілкування», за словами Ф. С. Бацевича, відіграють прагматичні пресупозиції як спільний фонд знань, «пропозиційні установки, суб'єктом яких є мовець» (с. 139). Дослідник вважає, що без урахування прагматичної пресупозиції, невід'ємного компонента повідомлення, «унеможливиється кооперативне спілкування», основними ознаками якого є зв'язність, цілісність, органічність, доречність, природність тощо (с. 142). Цікавим також видається вивчення асемантичних («позажанрових») мовленневих актів, їх систематизація та класифікація. Різномічне дослідження асемантичних мовленневих актів дозволяє Ф. С. Бацевичу зробити висновок, що зазначені прагматичні явища є водночас «носіями досить складних комунікативних смислів» (с. 153). Отже, досліджувані одиниці й категорії мікропрагматики пов'язані з «суб'єктивними виявами особистостей у комунікації» (с. 153). А встановлення комунікативних прагматичних смислів відбувається в межах одиниць і категорій живої мови (с. 154).

У межах макропрагматики докладно розглянуто такі найактуальніші поняття когнітивної й функціонально-комунікативної лінгвістики, як точка зору, емпатія, мовчання. Спираючись на свої попередні дослідження, Ф. С. Бацевич подає розгорнуте визначення точки зору, схематично зображує місце цього поняття у процесах категоризації світу мовцем (с. 157–158). Визначаючи емпатію як складник точки зору мовця (с. 163), Ф. С. Бацевич встановлює також і структуру самої емпатії: фокус і тло (с. 166). У розділі, присвяченому дослідженню макропрагматики, приділено увагу й проблемам категорії модальності в мові у співвідношенні з точкою зору та емпатією (с. 189–203). Цікавим є дослідження прагматики мовчання, класифікація його типів (с. 203–209) тощо.

Проблемне поле мегапрагматики, як зазначає Ф. С. Бацевич, «охоплює собою низку виявів міжособистісної інтеракції» (с. 211). Особлива увага приділяється таким аспектам, як природність / неприродність спілкування (у співвідношенні з категоріями щирості та відвертості) (с. 213–215); визначаються умови успішності спілкування взагалі (с. 225) та умови успішності мовленневих

актів (с. 223–238), мовленневих жанрів (с. 238–247), а також умови успішності дискурсів (с. 248). Окремо розглянуто «найчастотніші типи порушень умов успішності побудови дискурсів різних типів», причини комунікативних провалів, девіацій (с. 269–270). Зокрема, проаналізовано причини, пов'язані з особою мовця, з порушеннями орієнтацій мовця на процес комунікації та на особу адресата, з незбігом світоглядних орієнтацій, з невдалим вибором тону та регістру спілкування тощо. Ф. С. Бацевич наголошує, що «психокогнітивні категорії мегапрагматики тісно пов'язані з мовленнєвою діяльністю носіїв конкретної лінгвокультури, а тим самим — з процесами міжкультурної комунікації загалом». Вивчення категорій мегапрагматики «в їх зв'язках із засобами мовного коду» залишається актуальним питанням сучасної лінгвістики (с. 270).

Практичне використання теоретичних тверджень лінгвістичної прагматики важливе насамперед для проведення прагматичного аналізу дискурсу, який є важливим складником загального комунікативного аналізу (с. 272). Адже «вміння аналізувати комунікацію загалом», вважає Ф. С. Бацевич, «давати оцінку її учасникам, бачити за словами істинні наміри людей, виявляти характери особистостей, з якими зводить доля,— доконечна умова ефективного, плідного, творчого співжиття будь-якої освіченої людини з іншими людьми в суспільстві» (с. 271). Отже, навички прагматичного аналізу комунікативної ситуації є надзвичайно важливими в реальному житті для досягнення взаєморозуміння особистостей. Заслугують на увагу структура прагматичного аналізу дискурсу та комунікативної ситуації, розроблена Ф. С. Бацевичем (с. 273–277), а також зразки зазначеного аналізу (с. 277–302).

Рецензована монографія вражає обсягом опрацьованого матеріалу, кількістю нових ідей, понять, змістовністю кожного розділу. Ф. С. Бацевич запропонував свій, оригінальний підхід до вивчення лінгвопрагматичних явищ у Мові, Мовленні та Мовленнєвій діяльності. Безсумнівною є перспективність та велика практична значущість таких праць для підвищення науково-методологічного рівня лінгвістичних досліджень узагалі. Книжка принесе велику користь ученим, викладачам вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться проблемами сучасної лінгвістики.

В. ГЛУЩЕНКО, А. ОРЕЛ
(Слов'янськ)